

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์ทางลึก การศึกษาจากเอกสาร และการสังเกตการณ์ถึงวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ รวมถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ของชุมชนบ้านโป่งผา เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมประกอบการสนทนา และการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคลและสังเกตการประชุมกลุ่มของชุมชน

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1.1 ประชากร

ประชากร ประกอบด้วย ชาวบ้านที่มีภูมิลำเนาในบ้านโป่งผา หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านหลวง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่ 235 คน และข้าราชการประจำหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น กรมป่าไม้ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่บริหารโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง 2 คน รวมเป็นประชากรในการวิจัย 237 คน

1.2 กลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยได้เลือกกลุ่มตัวอย่างโดยการสุ่มแบบเจาะจง รวม 16 คน โดยมีหลักเกณฑ์ในการเลือกดังนี้คือ

1.2.1 เลือกกลุ่มตัวอย่างจากชาวบ้านโป่งผาที่เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน 13 คน และอาสาสมัครวนศาสตร์ประจำหมู่บ้าน 1 คน

1.2.2 เลือกกลุ่มตัวอย่างจากข้าราชการประจำหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่นที่เป็นเจ้าหน้าที่บริหารโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง ในตำแหน่ง หัวหน้าหน่วยจัดการต้นน้ำ และเจ้าหน้าที่ประสานงานชุมชนป่าไม้ รวม 2 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

2.1 ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างแน่นอนที่ไม่มีการกำหนดคำตอบไว้ตายตัวเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล คำถามและลำดับคำถามจึงเปลี่ยนแปลงยืดหยุ่นได้ ผู้สัมภาษณ์มีอิสระในการดัดแปลงคำถามให้เหมาะสมตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้และผู้ตอบมีอิสระในการตอบ และกำหนดเนื้อหาการสัมภาษณ์ให้เป็นไปตามกรอบความคิดการวิจัยและทฤษฎีแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เพื่อให้เครื่องมือสามารถเก็บข้อมูลตามประเด็นและเนื้อหาในการวิจัย โครงร่างการสัมภาษณ์มี 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นแบบสัมภาษณ์ทั่วไปของประชากร เช่น อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ ส่วนที่สอง เป็นแบบสัมภาษณ์เจาะลึกครอบคลุมประเด็นคำถามต่างๆ คือ

(1) การจัดตั้งองค์กร การวางแผนการใช้ประโยชน์ด้วยการจำแนกประเภทป่า การกำหนดแนวทางการใช้และการควบคุมการใช้ประโยชน์ การระงับข้อพิพาท จารีตประเพณีและความเชื่อ และการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

(2) การใช้ผลผลิตจากป่าเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า แหล่งน้ำ ทำการเกษตร อาหารและยารักษาโรค ก่อสร้างบ้านเรือน เป็นไม้ใช้สอย เป็นเชื้อเพลิง ประกอบพิธีกรรม เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

2.2 นอกจากการสัมภาษณ์แล้ว เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แม่นยำและเชื่อถือได้ ผู้วิจัยใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมและศึกษาเอกสารทางราชการเพื่อเป็นข้อมูลการประเมินความเข้มแข็งของสถาบันในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน และสังเกตการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่า เพื่อประเมินระดับการพึงพิงทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

2.3 บันทึกข้อมูลสองขั้นตอน คือขั้นแรกจดบันทึกข้อขณะที่กำลังสัมภาษณ์หรือทันทีหลังการสัมภาษณ์และบันทึกเทปในการสัมภาษณ์เพื่อนำมาเรียบเรียงภายหลัง ขั้นที่สอง คือ นำบันทึกย่อและบันทึกเทปมาเรียบเรียง

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 ผู้วิจัยเริ่มต้นการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการศึกษาจากเอกสารผลการดำเนินการตามโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูงของส่วนอนุรักษ์ต้นน้ำกรมป่าไม้ เพื่อตรวจสอบข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้านทั้งด้านความเป็นมา ประชากร เศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งข้อมูลการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนบ้านโป่งผาเป็นเบื้องต้นก่อน เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อสภาพของหมู่บ้าน จากนั้นผู้วิจัยจึงเข้าพบเจ้าหน้าที่บริหาร โครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูงที่ หน่วยจัดการต้นน้ำ

แม่หลักหมื่น อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อหาแนวทางการเก็บข้อมูลเบื้องต้น โดยเฉพาะผลการดำเนินการตามโครงการรณรงค์ชุมชนบนพื้นที่สูงที่ชุมชนแห่งนี้ แรกเริ่มเป็นการพบปะเพื่อสร้างความคุ้นเคยเพื่อให้เจ้าหน้าที่ที่มีความพร้อมที่จะให้สัมภาษณ์ ผู้วิจัยจึงขออนุญาตสัมภาษณ์รวมทั้งขอความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่เข้าไปสำรวจชุมชนในคราวต่อไป

3.2 เมื่อถึงวันนัดหมาย ผู้วิจัยจึงได้ไปพบกับเจ้าหน้าที่บริหารโครงการที่สำนักงาน เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เจาะลึกถึงการบริหารโครงการรณรงค์ชุมชนบนพื้นที่สูง เพื่อทราบถึงกิจกรรมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน และนัดหมายวันเวลาการเข้าสำรวจชุมชนบ้านโป่งผาเพื่อการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมถึงการจัดการทรัพยากรป่าไม้และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนโป่งผา ซึ่งได้กำหนดว่าควรเป็นวันพระซึ่งเป็นวันที่ชุมชนมีการประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านทุกหลังคาเรือนจะอยู่กับหมู่บ้านไม่ออกไปไหน

แม้ผู้วิจัยจะได้วางแผนการเก็บข้อมูลเพื่อให้สามารถพบกลุ่มตัวอย่างได้ครบถ้วนแล้วก็ตาม แต่จากการเข้าสำรวจชุมชน ครั้งแรกเข้าไปถึงหมู่บ้านตอนสายพบว่า ทั้งหมู่บ้านมีแต่คนแก่และเด็ก ๆ ส่วนคนหนุ่มเข้าป่าไปทำไร่จะกลับมาตอนเย็นจึงทำให้ยังไม่สามารถเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ได้ จากบทเรียนครั้งก่อน ต่อมาผู้วิจัยจึงได้เข้าไปหมู่บ้านในตอนเย็น ทำให้ได้พบปะกับชาวบ้านและเริ่มได้ทำความคุ้นเคยบ้างเริ่มมองเห็นแนวทางการเก็บข้อมูลได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น เพราะทราบว่าชาวบ้านจะอยู่กันพร้อมหน้าในวันพระ และในครั้งต่อๆมาผู้วิจัยจึงได้เลือกวันเข้าหมู่บ้านเป็นวันพระ และได้ขอความร่วมมือเจ้าหน้าที่ประสานงานชุมชนป่าไม้ในการจัดหาแม่แปลเพราะชาวชุมชนส่วนใหญ่พูดภาษาไทยไม่ได้ นัดหมายผู้นำหมู่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านให้มาพร้อมกันที่ศาลาเวทีชาวบ้านหลังการประชุมเพื่อเข้าสัมภาษณ์ แต่แม้ว่ากลุ่มตัวอย่างจะพร้อมแต่เนื่องจากการสัมภาษณ์ต้องทำผ่านล่าม ส่วนใหญ่ผู้วิจัยต้องอธิบายคำถามหลายเที่ยวต่อคำถาม ดังนั้นจึงใช้เวลาในการสัมภาษณ์แต่ละคนนานมาก การเก็บข้อมูลจึงไม่สามารถดำเนินการเสร็จในวันเดียวได้ ต้องใช้เวลาเก็บข้อมูลนานมาก จึงสามารถเก็บข้อมูลได้ครบถ้วนตามที่วางแผนไว้

3.3 เก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างด้วยการสัมภาษณ์ตามโครงสร้างคำถามและรายละเอียดที่กำหนดขึ้น ในการสัมภาษณ์นั้น ผู้วิจัยจะถามกลุ่มตัวอย่างผ่านล่ามคนเดิมจนเสร็จสิ้นการสัมภาษณ์ โดยบุคคลที่เป็นล่ามครั้งนี้มีความซื่อสัตย์และเชื่อถือได้ เพราะมีความคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่และเคยร่วมงานกับหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่นมาก่อน แม้ในการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยต้องอธิบายคำถามให้ล่ามเข้าใจชัดเจนก่อนหลายเที่ยว แต่ขณะที่ล่ามนำคำถามจากผู้วิจัยไปถ่ายทอดถามกลุ่มตัวอย่างชาวบ้านจะตอบแบบราบรื่นไม่สะดุด ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์จึงน่าเชื่อถือได้ บรรยากาศในการสัมภาษณ์เป็นไปอย่างอบอุ่น มีมิตรไมตรี และผู้วิจัยได้ร่วมรับประทานอาหารกลางวันกับกลุ่มตัวอย่างด้วย ขณะสัมภาษณ์มีเด็กและผู้หญิงให้ความสนใจมาร่วมฟังการสัมภาษณ์จำนวนมาก

ชาวบ้านทุกคนมีความกระตือรือร้นในการตอบคำถาม มีเพียงบางประเด็นที่ผู้นำหมู่บ้านมอบหมายให้คณะกรรมการที่มีความรู้ในเรื่องนั้นๆ เป็นผู้ตอบ แต่ในประเด็นความรู้ในการเก็บหาสมุนไพรจากป่าเป็นยารักษาโรคนั้น แม้ผู้วิจัยจะพยายามถามกลุ่มตัวอย่างแต่กลุ่มตัวอย่างก็ไม่สามารถเปิดเผยข้อมูลได้ เนื่องจากหากชาวบ้านรู้กันโดยทั่วไป ตนเองอาจลดความสำคัญลงไปรวมทั้งส่งผลกระทบต่อ การเคารพเชื่อฟังและการปกครองในหมู่บ้านได้ รายละเอียดบางประเด็น คณะกรรมการหมู่บ้าน จะช่วยกันตอบและช่วยกันแสดงความคิดเห็น โดยเฉพาะในเรื่องการจัดการกับข้อพิพาท นอกจากนี้ คณะสัมภาษณ์มีคณะกรรมการหมู่บ้านจากหมู่บ้านอื่นมาสังเกตการณ์และร่วมรับฟังด้วย

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

4.1 นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้มาพิจารณาและจัดกระทำให้เป็นระบบโดยจำแนกข้อมูลที่มีลักษณะคล้ายกันมารวมไว้เป็นหมวดหมู่ตามประเด็นที่กำหนดไว้ในกรอบแนวคิดในการวิจัย เพื่อให้เข้าใจง่ายและมีความสัมพันธ์เชิงเหตุผล (Logical Relation) โดย

4.1.1 จำแนกประเด็นการจัดตั้งองค์กร การจำแนกประเภทป่า การกำหนด กฎเกณฑ์และข้อบังคับการควบคุมการใช้ประโยชน์ การระงับข้อพิพาท จารีตประเพณีและความเชื่อ เป็นหมวดหมู่ในประเด็น วิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบป่าชุมชนหรือการจัดการเชิงสถาบัน ด้วยการจัดกลุ่มประเด็นต่างๆต่อไปนี้เป็นประเด็นตามเนื้อหาในการวิจัย คือ

การวางแผนการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เป็น การจำแนกประเภทของป่า การวางแผนทางการใช้ประโยชน์จากป่า เป็น การกำหนดกฎเกณฑ์และข้อบังคับ การควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่า

กระบวนการตัดสินใจของชุมชนเมื่อเกิดปัญหาจากภายนอกชุมชน เป็น การระงับข้อพิพาท การประยุกต์ใช้ประเพณีของชุมชนเพื่อจูงใจให้เกิดการรักษาป่า เป็น จารีตประเพณี และความเชื่อของชุมชน

4.1.2 จำแนกประเด็น แหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า แหล่งน้ำ ทำการเกษตร แหล่งอาหารและยารักษาโรค ก่อสร้างบ้านเรือน ไม้ใช้สอยและเชื้อเพลิง ประกอบพิธีกรรม แหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นหมวดหมู่ในประเด็น การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ด้วยการจัดกลุ่มข้อมูลจากการสัมภาษณ์ประเด็น การดำรงชีพของชาวบ้านว่าได้ทำอย่างไรบ้างในแต่ละวัน และป่าได้ให้ประโยชน์อะไรบ้างต่อชุมชน รวมทั้งใช้ข้อมูลจากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ประกอบการจัดหมวดหมู่เป็นประเด็นการใช้ประโยชน์จากป่า

4.2 วิเคราะห์ข้อมูลตามหมวดหมู่ข้างต้นตามกรอบแนวความคิดในการศึกษา เพื่อสรุปปรากฏการณ์ที่มองเห็นไปหากฎเกณฑ์ หลักการ หรือความเป็นนามธรรม

4.2.1 ขั้นแรก เป็นการวิเคราะห์วิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา โดยใช้แนวคิด ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง แนวคิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบป่าชุมชน โครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง และข้อสรุปจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ ตลอดจนประเมินความเข้มแข็งในการจัดการเชิงสถาบันของชุมชนบ้านโป่งผา ด้วยการนำปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบป่าชุมชนมาเป็นเกณฑ์ในการประเมิน

4.2.2 วิเคราะห์การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ด้วยแนวคิด ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศึกษาถึงระดับการพึ่งพิงทรัพยากรของชุมชนจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เพื่อใช้ข้อมูลเป็นแนวทางในการพัฒนาระบบสถาบันท้องถิ่นของชุมชนบ้านโป่งผาต่อไป